

Yitik Medeniyet: Bozulmalar, Çözümler ve Kayıplar

Prof. Dr. Recep ŞENTÜRK

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

İslam medeniyeti 15 asırlık tarihi boyunca birçok krizden başarıyla geçmiştir. Bunların başında dört önemli kriz gelmektedir: Moğol istilası, Haçlıların Kudüs'ü işgali, Endülüs'ün düşmesi ve nihayet Osmanlı'nın yıkılmasıyla İslam dünyasının sömürgeleştirilmesi. İslam medeniyeti ilk üç krizi başarıyla aştığı hâlde son krizden henüz çıkamamıştır. İlk üç krizde Müslümanlar kendi medeniyetlerine bağlı kalarak özgüvenle bir direniş yürütmüşlerdir. Osmanlı'nın yıkılmasıyla ortaya çıkan son krizde ise Müslümanlar özgüvenlerini kaybederek -İbn Haldun'un ifadesiyle- galiplere yani Batılılara benzemeyi krizden çıkış yolu olarak benimsemişlerdir. Bu stratejinin başarısız olmasından dolayı henüz son krizden çıkamadık.

Batılılaşma veya modernleşme adı verilen strateji bir toparlanmaya değil tam tersine çözüme ve dağılmaya, Batı'dan bağımsızlık kazanmaya değil tam tersine Batı'ya kültür, iktisat, bilim ve teknoloji gibi tüm alanlarda bağımlı hâle gelmeye sebep olmuştur. Bu sonuç, aradan geçen iki asır sonunda çok açık bir şekilde bütün ümmet, özellikle de aydınlar tarafından görülmüştür. Neticede Müslümanlar arasında medeniyetimizi yitirdik diye hayıflanma yayılmaya başlamıştır.

İşte tam bu dönemde, medeniyet krizinden çıkış, diriliş ve yeniden toparlanma için yeni strateji arayışı başlamıştır. Müslümanlar için Batılılaşmanın çıkar yol olmadığı kanaati yayılmıştır. İslam medeniyetinin en son, en uzun ve en büyük krizini aşmanın tek yolunun kendi medeniyet kaynaklarından beslenerek İslam medeniyetini "ihya" olduğu şeklinde giderek güçlenen bir akım doğmuştur. Giderek yayılan ve güçlenen bu yeni ümit ve uyanış bir ba'sü ba'de'l-mevt veya diriliş arayışıdır. Bu yüzden medeniyet tarihimizde son derece önemli bir dönüm noktası olacaktır.

Daha somut bir ifadeyle, İslam medeniyetinin yükselişiyle insanlık ne kazanacak? Bu sorunun cevabını, Müslümanların çok açık bir şekilde tüm insanlığa sunması gerekmektedir. Yoksa İslam düşmanları dünyanın her yerinde "İslam yükselirse insanlık neler kaybedecek?" diye etkin bir propaganda yürütmektedirler. Böylece İslam'ın yükselişini tüm beşeriyet için bir tehdit olarak göstermeye çalışmaktadırlar. Ancak günümüzde Müslümanlar geleceğe dönük böyle bir vizyon sorusu yerine, hâlâ geçmişe dönük "İslam'ın gerilemesi ile insanlık ne kaybetti?" sorusu ile meşgul olmaya devam etmektedirler. Artık eski kayıplarımıza dair hayıflanmamızı ifade eden tarihî bu soru yerine geleceğe dönük şu soruyu sormak zorundayız: İslam'ın yükselişi insanlığa ne vaat ediyor?

Diğer yandan değiştirmemiz gereken başka bir soru daha var. Son iki yüzyıldır bizi meşgul eden temel soru, Müslümanlar olarak "Batı'dan ne alabiliriz?" sorusu olmuştur. Şimdi artık bu soruyu da değiştirmenin zamanı gelmiştir. Yeni sorumuz şu olmalıdır: "Müslümanlar olarak Batı'ya ve tüm insanlığa ne verebiliriz?" İslam'ın mesajı evrenseldir ve tüm insanlığa yöneliktir. Çok kısa ifade etmek gerekirse, İslam'ın insanlığa sunabileceği en önemli şey, tahrife uğramamış ilahî hakikat içeren bir marifet, tüm mahlukata karşı muhabbet, küresel adalet, insan hakları ve ahlaktır.

Ayrıca, günümüzün küreselleşen çoğulcu dünyasında "farklılık yönetimi" konusunda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Medine devletinden günümüze kadar çok zengin bir birikim ve tecrübeyi den Müslümanlar insanlığa sunabilirler. Küreselleşen dünyamızda en önemli ihtiyaç farklılık yönetimidir ve bugün karşılaştığımız medeniyetler, dinler, sınıflar ve ırklar arasındaki birçok çatışma başarılı bir farklılık

yönetiminin yokluğundan kaynaklanmaktadır. İslam medeniyetinin beşerî farklılıkları barış içinde yönetme konusunda çok ciddi bir birikimi ve tecrübesi vardır.

Her ne kadar tarihe saplanıp kalmak bize geleceği unuttursa da, bir gelecek tasavvuru ortaya koyabilmek ve İslam medeniyetinin ileriye doğru ciddi bir atılım yapabilmesi için eleştirel bir “hasar tespiti”ne ihtiyaç vardır. İslam medeniyeti dışardan düşmanlarının saldırıları, içerden de mensuplarının ihmal ve hataları neticesinde büyük bir mağlubiyet, çözülme ve yıkıma uğramıştır.

Bütün bu hasarlara rağmen İslam hâlâ yaşayan ve dinamik bir medeniyettir. Batı medeniyetinin dünyaya yayılması neticesinde dünyadaki birçok medeniyet ya yok olmuş veya yok olma noktasına gelmiştir. Yok olmayan medeniyetler de bitkisel hayata girmiş ve Batı’ya alternatif sunma gücünü kaybetmiştir. İslam medeniyeti hâlen dünyada Batı medeniyetine alternatif olabilecek yegâne medeniyettir. Ancak İslam medeniyetinin amacı diğer medeniyetleri yok etmek ve onlarla çatışmaya girmek değildir; tam tersine insanlığa -kendi özgür tercihleriyle kabul edecekleri- sahih alternatifler sunmaktır.

İslam medeniyet tarihine iki yaklaşım vardır. Bunlardan biri İslam medeniyet tarihinde bir “kırılma” olduğunu savunur. Diğer yaklaşım ise İslam medeniyet tarihinde “sürekliliği” savunur. Daha somut bir ifadeyle, “toplumsal hafıza zinciri” olarak adlandırdığımız isnat zinciri kopmuş mudur, yoksa devam etmekte midir? Bizim kanaatimiz, İslam medeniyeti asırlar boyunca hiç kesintiye uğramadan devam etmektedir çünkü isnat zinciri kırılmamıştır ama ciddi yaralar almış ve kayıplar yaşamıştır. Bu kayıplarımızın neler olduğu tespit etmeden geleceğe doğru ciddi adım atmamız imkânı yoktur.

İsnat sistemi hoca ve talebe arasında birebir ilişkiye dayalı bir eğitim sürecinden sonra bizzat hoca tarafından kendisinin Hz. Peygamber’e (s.a.s.) kadar ulaşan hocalarının silsilesini içeren bir diploma (icazet) verilmesi üzerine kurulmuştur. Bu nedenle günümüzde isnat ve icazet sadece özel gayretlerle sürdürülmektedir.

İsnadın resmi eğitim kurumlarında terkedilmesi toplumsal hafıza zincirinin hasar görmesi sonucunu doğurmuştur. İsnat yoluyla aktarılan sadece bilgi değil aynı zamanda amel ve hâldir. Ayrıca icazet veren hoca şahsen talebesinin ehliyetini garanti eder ve sorumluluğunu üstlenir. Kurumsal ve kitlesel eğitimde ise eğitim de hocadan ziyade okul ön plandadır. İslam eğitiminin amacı “insan-ı kâmil” yetiştirmektir; modern eğitimin amacı resmî ideolojiyi benimsemiş “iyi vatandaş” yetiştirmektir.

İsnat İslam tarihi boyunca ilmin ve sanatın her alanında hâkim olagelmiştir. İsnat ve icazetin amacı âlimlik iddiasında bulunan kişinin bu iddiasının doğruluğunu belgelemektir. İsnat ve icazet böylece dinî ve ilmî alanda otorite oluşumunu belli bir sisteme bağlamıştır. Bu nedenle sadece ehil olan ve ehliyetini icazetleriyle belgeleyen insanlar otorite olarak kabul görmüştür.

Müslümanlar tarafından icat edilen ve 13 asır boyunca başarıyla uygulanan isnat sisteminin eğitimde Batılılaşma sürecinde feda edilmesi, ilmin ve uygulamasının nesilden nesile bozulmadan aktarılmasını sekteye uğrattığı gibi, din alanındaki otorite oluşması sürecinin de çözülmesine sebep olmuştur. Böylece, kendini âlim, arif, akademisyen ve aydın olarak tanıtan birçok insanın -artık isnat ve icazet ile belgelenen ehliyet ve liyakat aranmaksızın- din adına konuşmasının ve insanları yönlendirmesinin önü açılmıştır. Bu durum, modern eğitim sadece bilgi üzerinde durduğundan ilim ve amelin ayrılmasına ve din alanında kimin söz sahibi olduğu ve halkın kimi takip edeceği konusunda büyük bir kargaşaya yol açmıştır.

Fıkıhın krizi ve fıkıhsızlığın çıkmazları

Fıkıh İslam medeniyetinin ürettiği bir ilimdir ve konusu insan, toplum ve insanın amelleridir. İnsanın amellerinin toplamı medeniyeti oluşturur. Bu yüzden fıkıh ilminin konusu -nihai anlamda- İslam

medeniyetidir ve amacı İslam medeniyetini korumaktır. Fıkıh insanın, Müslüman veya gayrimüslim olduğuna bakmaksızın, ibadet, iktisat, aile, siyaset ve benzeri tüm alanlardaki amellerini, hak ve sorumluluklarını incelemiştir. Müslümanlar fıkıh ilmi yardımıyla ortak bir söylem üretmiş ve toplum sorunlarını fıkıh ilmi yardımıyla çözmüşlerdir.

Ancak eğitimde Batılılaşma sürecinde fıkıh yerine Batı'dan ithal edilen sosyal bilimler ikame edilmiştir. Böylece insanın ne olduğu, hukuki ve ahlaki anlamda doğru ve yanlışın ne olduğu, iktisat, siyaset ve aile gibi kurumlarının işleyişi ve değişimi konusunda Kur'an'dan ve sünnetten alınan şeri hükümler ve içtihatlar yerine sosyal bilimlerin ürettiği teoriler yol gösterici kabul edilmeye başlamıştır. Ancak fıkıh her ne kadar resmî söylem ve eğitim kurumlarından dışlansa da sivil toplumda hakimiyetini sürdürmüştür. Bu durum Müslüman toplumların sosyal dünya görüşünde ve normatif düzenlerinde bir çatlama ve çatışmaya yol açmıştır.

Günümüzde insan ve toplumu anlamak veya bu konularda araştırma yapmak isteyen gençlerin önünde iki seçenek bulunmaktadır: Batılı sosyal bilimler veya fıkıh ilmi. En bariz fark insan denilince ne kastedildiğinde ortaya çıkmaktadır. Mesela Freud'un ya da davranışçı psikologların veya Marksist sosyal bilimcilerin insan deyince kastettiği varlık ile Ebu Hanife'nin, Gazali'nin veya Elmalılı Hamdi Yazır'ın insan deyince kastettiği varlık aynı değildir. Kısaca ifade edersek, en önemli fark, İslam medeniyetine göre insanın kalp sahibi olması ve kalbiyle akıl etmesidir. İnsan anlayışındaki bu temel ayrım iktisat, siyaset, aile ve psikoloji alanlarında birçok farklılığın esasını oluşturmaktadır.

Neticede, bir yandan Batı'dan gelen, diğer yandan İslam'dan gelen düşüncelerin sistemsiz ve tesadüfi bir şekilde bir arada bulunduğu böyle bir zihin dünyasında fıkıh ve sosyal bilimlerin metotları, kavramları ve söylemleri karışıp birbirine girmiştir. Fıkıhçı ve sosyal bilimcilerinin rolleri de karışmıştır: Fıkıhçı sosyal teori üretirken, sosyal bilimci içtihat yapmaya kalkışmıştır. Böylesine bir kargaşa ortamında özgün ve sistemli düşünce üretilmesi imkânsız hale gelmiştir.

Fıkıhın ihyası için, bir yandan modern dünyanın gerçeğini yansıtan empirik olgularla, diğer yandan Furu-u fıkıh ile Fıkıh-ı Ekber (Kelam ve felsefe) ve Fıkıh-ı Batın veya Fıkıh-ı Vicdani arasında sağlıklı bir irtibatın yeniden kurulması gerekmektedir. Böylece çağdaş Müslümanın amelinin vakıa, akıl ve gönül ile irtibatı kurulmuş olacaktır.

Yeniden açık medeniyete

İslam diğer medeniyetlerle birlikte yaşamaya ve kendi içinde değişime olumlu yaklaşan bir açık medeniyettir. Ancak bu özelliğini Batılılaşma sürecinde kaybetmiştir. İslam medeniyetinin bugünkü problemi Batılılaşmayı bir çözüm yolu olarak benimseyip medeniyet krizini aşmaya çalışmasında yatmaktadır. İçinde bulunduğumuz derin krizi aşmanın yolu, Batılılaşma yerine Batı'yla etkileşim içinde "Açık Medeniyet" yaklaşımını benimsemektedir. Açık medeniyet yaklaşımı kendi medeniyetimizi muhafaza ederken, başka medeniyetlerle verme ve almaya dayalı karşılıklı etkileşime açık olmayı savunur. Açık medeniyet yaklaşımı, aşırı muhafazakârlık ile toptan batılılaşma arasında fıkıh yöntemi ile oluşturulan orta yoldur.

İslam'ın beşeriyete vaadi açık medeniyettir. Bu hedefe yönelik olarak, insanlığa ne sunabileceğimizi bir gelecek vizyonu çerçevesinde ele almamız gerekmektedir. İslam medeniyetini içinde bulunduğu krizden kurtarıp yeniden ihya ederek, insanlığa yeni ve farklı katkılar sunabilmemiz, ancak İslam medeniyetinin özgün ilim ve kurumlarına -özellikle de isnat ve fıkıha- yeniden işlevsellik kazandırmak yoluyla olabilir; Batı'dan ithal ettiğimiz ve bizi Batıya entelektüel olarak bağımlı hâle getiren Batılı sosyal bilimler yoluyla olamaz.